

Dragan Damjanović

ISO KRŠNJAVI I OPREMANJE ĐAKOVAČKE KATEDRALE

Dragan Damjanović
Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

UDK 726.6(497.5)kovo"18"
929 Kršnjavi, I.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18.12.2007.
Prihvaćeno: 15.10.2008.

Članak govori o utjecaju Ise Kršnjavog na biskupa Josipa Jurja Strossmayera u pojedinim pitanjima (izbor kipara i slikara i slično) opremanja đakovačke katedrale od kraja 1874. do posvete te građevine 1882.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, Iso Kršnjavi, đakovačka katedrala, historicizam, Hermann Bollé/Friedrich von Schmidt

Uvod

Uloga Isidora Kršnjavoga u izgradnji i opremanju đakovačke katedrale do sada je bila gotovo potpuno nepoznata.¹ Korespondencija između njega i biskupa Strossmayera te arhivski spisi Đakovačke biskupije pokazuju međutim kako je prvi hrvatski školovani povjesničar umjetnosti imao vrlo velik utjecaj na biskupa u posljednjoj fazi završavanja katedrale u pitanjima koja su se javljala vezano uz unutrašnje opremanje građevine. Kršnjavi se pokazao kao uporni zagovornik zapošljavanja slavenskih i hrvatskih umjetnika na katedrali: Rendića, Plančića, Kikereca, Hynaisa, Kotarbinskog i mnogih drugih (a pritom nije zaboravio ni sebe), zatim kao izvrstan posrednik između biskupa i kruga austrijskih arhitekata i umjetnika koji su tada radili za Đakovo (Schmidta, Bolléa i Feuersteina) te kao ključna osoba koja je popularizirala Strossmayerov poduhvat kroz dnevnu i stručnu štampu, kako na hrvatskom, tako i na njemačkom govornom području. Njegovo djelovanje najavljuje vrijeme

¹ Posredno se ovom problematikom bavila samo Vladimira Tartaglia Kelemen u tekstu koji donosi prijepis korespondencije Ise Kršnjavoga i Lacka Mrazovića. Autorica se pri tome isključivo usredotočila na njegova nastojanja na zapošljavanju slavenskih umjetnika na katedrali: Vladimira Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga 1874. – 1878., *Radovi arhiva JAZU*, sv. II, Zagreb 1973., str. 161–163. U najnovije vrijeme o odnosu između biskupa Strossmayera i Kršnjavoga pisao je Zoran Grijak: Zoran Grijak, Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Isidor Kršnjavi (1875. – 1884.), *Cris: časopis povijesnog društva Križevci*, god. VIII., br. 1, Križevci 2006., str. 54–78.

kada sve važniju ulogu u usmjeravanju pojava u arhitekturi, slikarstvu i skulpturi počinju igrati povjesničari umjetnosti, a sve manju mecene umjetnika.

Povezivanje Ise Kršnjavog s biskupom Strossmayerom

Prvi neposredni kontakt Kršnjavog sa Strossmayerom i đakovačkom katedralom dogodio se tijekom 1869. godine, kada on dolazi u Đakovo, vjerojatno želeći se po-najprije upoznati s biskupovom Galerijom, smještenom u prostorijama đakovačkog dvora.² Neke detaljnije informacije o prvom susretu nisu se mogle pronaći, sigurno je samo kako su već tada raspravljali o pojedinim političkim pitanjima, s obzirom na to da u siječnju 1871. Kršnjavi šalje biskupu govore španjolskog republikanskog političara Emilija Castelara.³ Nesumnjivo je već tada Strossmayer razvio naklonost prema mladom studentu, jer mu u nekoliko navrata tijekom sljedećih godina šalje novčanu potporu.⁴ Osim povremene korespondencije u periodu od prvog susreta 1869. do početka intenzivnog druženja krajem 1874., čini se kako se Kršnjavi i Strossmayer susreću još samo jednom, u Beču, početkom 1873., u vrijeme kada je on već dobrim dijelom završio studij.⁵

U daljnjem povezivanju Kršnjavog s biskupom ključnu su ulogu odigrala tri čovjeka: najpouzdaniji Strossmayerov prijatelj Franjo Rački, zatim Nikola Voršak, kanonik svetojeronimskog kaptola, porijeklom iz Iloka, koji je bio glavni Strossmayerov agent za kupovinu umjetničkih djela u Rimu te posrednik u kontaktima s talijanskim umjetnicima koji su radili na đakovačkoj katedrali i, naposljetku, mladi ljubitelj umjetnosti Ladislav (Lacko) Mrazović. Iste, 1869., kada se upoznaje sa Strossmayerom, Kršnjavi se naime upoznaje, možda i u samom Đakovu, i s Račkim.⁶ Kako je svoj studij dijelom financirao stipendijom hrvatske Zemaljske vlade, Kršnjavi će nastaviti održavati kontakte s Račkim, koji je pratio njegov napredak,⁷

² "Biskupovu galeriju vidio sam 1869. godine, dakle većinu slika poznajem te mi se vrlo dopadaju, Van Dyk je najljepša. – Teniersi su kopije Miniature žalibože nepoznajem. Crkvu sam vidio kad još ne bijaše pod krovom." Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 186, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 26. 12. 1874.

³ Dijecezanski arhiv u Đakovu (dalje DAĐ), Strossmayerova korespondencija, Kršnjavi Strossmayeru, München, 26. 1. 1871. (dokument je izvučen iz tekućih spisa Kaptola ili biskupske kancelarije, s obzirom na to da na njemu stoji br. 136.); Vjerojatno se radi o govorima koje je Emilio Castelar y Ripoll (1832. – 1899.) izgovorio 1854., na samom početku španjolskog republikanskog pokreta.

⁴ DAĐ, Strossmayerova korespondencija, Kršnjavi Strossmayeru, München, 7. 7. 1870.; Ferdo Šišić, *Korespondencija Rački – Strossmayer*, knj. I., Zagreb 1928., str. 304, Strossmayer Račkom, Đakovo, 21. 6. 1874.

⁵ Šišić, *Korespondencija*, str. 209, Strossmayer Račkom, Beč, 28. 2. 1873.

⁶ Sudeći po prvom pismu Račkom iz prosinca 1869. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje AHAZU), XII A 332/1, Kršnjavi Račkom, Beč, 8. 12. 1869.

⁷ Spominje ga tako i u pismu Strossmayeru od kolovoza 1871.: Šišić, *Korespondencija*, str. 139., Rački Strossmayeru, Zagreb, 20. 8. 1871.

pa ni ne čudi što je upravo preko njega pokušao prodati nekoliko svojih prvih slika Strossmayeru.⁸

Kada je točno i kako Kršnjavi došao u kontakt s Nikolom Voršakom, ostaje nepoznato, no nesumnjivo je kako je upravo on potaknuo Strossmayera, tijekom biskupova boravka na Vatikanskom koncilu 1870. godine, na dodjelu prve novčane potpore Kršnjavom.⁹ Budući da je u Rimu živio stalno, radeći kao kanonik pri Svetom Jeronimu, Voršak je oko sebe okupljao Hrvate koji su boravili u tom gradu: političare, raznorazne turiste te, vrlo često, i umjetnike. Za mnoge od njih aktivno se zalagao kod biskupa nastojeći im osigurati posao na opremanju đakovačke katedrale ili koju narudžbu za Galeriju Akademije.¹⁰ Prirodno je stoga što se Kršnjavi krajem 1873., kada je prvi put došao u priliku duže vrijeme boraviti u Rimu, vrlo brzo veže uz Voršaka¹¹ i krug Hrvata koji su se tamo nalazili, ponajprije uz Lacka Mrazovića i Ferdu Kikereca.¹² Boravak u Rimu Kršnjavom je omogućila unosna ženidba s Minom Fröhlich, sestrom njegova prijatelja Karla sa studija, koja mu je osigurala tijekom cijelih sedamdesetih godina, u vremenu dok još nije dobio stalno zaposlenje, pristojnu egzistenciju i mogućnost putovanja i nastavka obrazovanja po Italiji i Srednjoj Europi.¹³

Treća osoba koja je odigrala ključnu ulogu u povezivanju Kršnjavog i Strossmayera, Lacko Mrazović, ujedno je i najvažnija. Mladi je Mrazović naime tijekom 1874. počeo poticati tada još sumnjičavog biskupa na zapošljavanje Kršnjavog kao profesora povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu.¹⁴ Upravo će okolnosti oko utemeljenja te profesure biti najvažniji povod druženjima Strossmayera i Kršnjavog, nakon što su se, na samom kraju iste, 1874. godine, spletom niza okolnosti, susreli u Rimu.

⁸ AHAZU, XII A 332/2, Kršnjavi Račkom, Beč, 7. 10. 1872.

⁹ "Vaše preuzvišenosti pošiljku primio sam po pr. g. Voršaku – dospje baš u vrieme najveće nužde.", DAĐ, Strossmayerova korespondencija, Kršnjavi Strossmayeru, München, 7. 7. 1870.; "Izza teške neprilike iz koje me Vaša preuzvišenost prošloga ljeta pošiljkom iz Rima milostivo izbavi; odoh rodjakom, da bezplatno proživim dva mjeseca te se tako malooporavim novčano. ...", DAĐ, Strossmayerova korespondencija Kršnjavi Strossmayeru, München, 26. 1. 1871. (dokument je izvučen iz tekućih spisa Kaptola ili biskupske kancelarije, s obzirom na to da na njemu stoji br. 136).

¹⁰ Tako je on odigrao važnu ulogu u preporučivanju Doneganija, a isprva i Plančića, te mnogih talijanskih umjetnika

¹¹ AHAZU, XI A/Vor. Ni. 45, Voršak Strossmayeru, Rim, 3. 12. 1875.

¹² "Sinoć bijahu u mene naši ovdješnji Hrvati uz Kršnjavia i Kikereca molit me, da Vam na njihovo ime dojavim, kolikom nasladom čitaju Vaše pomenute redke." AHAZU, XI A/Vor. Ni. 48, Voršak Strossmayeru, Rim, 16. 1. 1874.

¹³ Mina je Kršnjavom naime donijela pristojan miraz od 100.000 forinti, kako zajedljivo ističe Nikola Voršak u vremenu kada se već počeo sukobljavati s njim. "Sreća da ga je žena s mirakom od sto tisuć forinti obskrbila." AHAZU, XI A/Vor. Ni. 51, Voršak Strossmayeru, Rim, 13. 3. 1874.

¹⁴ Sudeći po pismima publiciranim u: Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 175, Kršnjavi Mrazoviću, Sorrento, 31. 7. 1874.

Kako je običavao već cijelo desetljeće, Strossmayer je i zimu 1874./75. odlučio provesti izvan Slavonije putujući po Italiji, obilazeći spomenike, kupujući djela za galeriju i raspravljajući s rimskim umjetnicima o arhitektonskim rješenjima i unutrašnjem opremanju dakovačke katedrale. Nakon posjeta Veneciji i Firenci¹⁵ u Rim stiže sredinom prosinca,¹⁶ kada se tamo ponovno nalazio Iso Kršnjavi sa svojom novom obitelji. Njihov se prvi susret dogodio nedugo po biskupovu dolasku. Tko ga je inicirao, ne može se s potpunom sigurnošću reći, međutim velika je mogućnost kako je to bio sam Kršnjavi,¹⁷ koji je sa Strossmayerom htio porazgovarati o spomenutoj zagrebačkoj katedri za povijest umjetnosti. Nekoliko dana kasnije, na Badnjak, Strossmayer posjećuje Kršnjavog i suprugu u njihovu rimskom stanu,¹⁸ nakon čega se prijateljstvo vrlo brzo produbljuje, te im biskup, boraveći u Rimu dosta dugo, do sredine ožujka 1875. godine, redovito počinje dolaziti u posjet, na partiju tarota i razgovor.¹⁹ Kako je Kršnjavi u to vrijeme već oblikovao svoj stav prema umjetnosti, tema za rasprave bilo je više nego dovoljno. Strossmayeru je zasigurno imponirala upućenost Kršnjavoga u povijest umjetnosti.²⁰ Ne čudi stoga što odmah po biskupovu povratku u Hrvatsku započinje njihova redovita korespondencija, koja će trajati sve do raskida prijateljstva, 1884. godine.²¹

Kontakti između Strossmayera i Kršnjavog nisu bili intenzivni samo preko korespondencije, već i brojnih osobnih kontakata. Tako se već 1875. godine susreću više puta: u srpnju 1875. biskup boravi tri tjedna na imanju tasta Kršnjavoga u Weidlingu kraj Beča,²² a samo dva mjeseca kasnije, u listopadu, Kršnjavi stiže u Đakovo.²³ Zimi 1875./76. susreću se najprije u Veneciji i Asisiju,²⁴ a potom su ponovno

¹⁵ O posjetu Veneciji i Firenci kratko se govori u korespondenciji Voršak – Strossmayer; AHAZU, Zagreb, pisma sig. XI A/Vor. Ni. 75, XI A/Vor. Ni. 77

¹⁶ "Biskup Strossmayer prispjeo je prošloga tjedna u Rim vrlo povoljna zdravlje. Nj. Preuzvišenost misli ostati ondje do početka mjeseca ožujka." Biskup Strossmayer, *Obzor*, br. 292, Zagreb, 22. 12. 1874., str. 3.

¹⁷ "Strossmayera ne samo da sam pohodio, već sam bio kod njega i pozvan na «thee», a on me je udostojio pohoditi i u Študiju i kod kuće." Tartaglia Kelemen, *Pisma Izidora Kršnjavoga*, str. 186, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 26. 12. 1874.

¹⁸ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Fond br. 804., Osobni fond Ise Kršnjavog, Kut. br. IV., cjelina IV., 3., Razgovori s biskupom Strossmayerom; uspomene na biskupa Strossmayera, str. 3.

¹⁹ Na ist. mj..

²⁰ Tartaglia Kelemen, *Pisma Izidora Kršnjavoga*, str. 166.

²¹ Prvo pismo Strossmayera Kršnjavom jest od 25. 3. 1875., HDA, Fond br. 804., Izidor Kršnjavi, Kutija br. 4. III., 3., Pisma J. J. Strossmayera Kršnjavome i ženi. Prvo pismo Kršnjavog Strossmayeru datirano je s 4. 4. 1875., AHAZU–a, XI A/Krš. I. 2

²² ***, Njegova Preuzvišenost g. biskup Strossmayer, *Obzor*, br. 165, Zagreb, 22. 7. 1875., str. 2.

²³ "Ja sam evo od nekoliko dana u Djakovu te vrlo žalim što Vas nisam ovdje zateći mogao..." AHAZU, XII A 332/9, Kršnjavi Račkom, Đakovo, 9. 10. 1875.

²⁴ Tartaglia Kelemen, *Pisma Izidora Kršnjavoga*, str. 158., bilj. 2.

zajedno u Rimu.²⁵ I idućih će se godina nastaviti sastajati, iako druženje neće više biti toliko intenzivno kao u vremenu od kraja 1874. do početka 1876. Njihovi brojni kontakti jasno svjedoče koliki je ugled Kršnjavi stekao u Strossmayerovim očima. Ta su druženja učvrstila njihovo prijateljstvo te uvjerila biskupa kako je Kršnjavi na polju umjetnosti doista vrhunski stručnjak čiji je savjet vrijedno poslušati. Kršnjavi će Strossmayerovu blagonaklonost spremno iskoristiti u svojim projektima vezanim uz “obnovu” umjetnosti u Hrvatskoj, u kojoj je upravo đakovačka katedrala, kao i financijski i količinom posla velik zalogaj, igrala ključnu ulogu.

Pokušaj pretvaranja đakovačke katedrale u “kolektivni monumenat slavjanske umjetnosti”²⁶

U povijesti izgradnje đakovačke katedrale Kršnjavi je odigrao osobito značajnu ulogu u (pokušajima) angažiranja domaćih, hrvatskih te općenito slavenskih umjetnika. Iskoristio je pritom Strossmayerovo nezadovoljstvo rimskim slikarima koji su do tada imali svojevrсни monopol u opremanju đakovačke katedrale palama i freskama. Niccolo Consoni, rimski slikar specijaliziran za religiozne kompozicije, naplaćivao je biskupu naime goleme iznose za oltarne pale koje se tada planiralo postaviti u katedrali, a freskoslikari, otac i sin Seitz, osim što su bili skupi, dolazili su u Đakovo vrlo neredovito, te je brzo završavanje katedrale, koje je biskup silno priželjkivalo, postalo posve nemoguće. Upoznavši se preko Nikole Voršaka s Consonijem, Kršnjavi je odmah uvidio ograničenja tog slikara. Držao je kako su sva njegova dijela puka ne-kreativna robovanja predlošcima iz Rafaelova slikarstva²⁷, pa je još tijekom 1874. (dok se još nije počeo intenzivno družiti sa Strossmayerom) preko Lacka Mrazovića uspio nagovoriti biskupa da otkáže Consonijevo daljnje angažiranje na izradi pala za pobočne oltare katedrale.²⁸ Naravno, trebalo se odmah pobrinuti za Consonijeva nasljednika, pa je Kršnjavi, na osnovi vlastitih znanja o umjetnicima, predlagao Čeha Maksa,²⁹ čuvenog austrijskog akademičara Hansa Makarta te Francuza Léona Bonnata,³⁰ kao

²⁵ AHASU, XII A 332/11, Kršnjavi Račkom, Rim, 5. 1. 1875.

²⁶ AHASU, XI A/Krš. I. 24, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 22. 6. 1876.

²⁷ Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 176., Kršnjavi Mrazoviću, Sorrento, 31. 7. 1874.

²⁸ “Velika Vam je zasluga za dušu da ste biskupa odvratili od te ideje dati naslikati po tom Consoniju sedam slika za đakovačku crkvu.” Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 175, Kršnjavi Mrazoviću, Sorrento, 31. 7. 1874.; Tartaglia Kelemen navodi kako je Consoni radio kartone za glavnu lađu po Overbecku koje je izvodio Ansigliani (Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 161–162). Ovdje međutim ne govori Kršnjavi o kartonima za freske, već o palama za pobočne oltare, a i dva kartona za glavni brod koje je Consoni izradio nisu bila prema Overbeckovim crtežima, već njegov vlastiti rad.

²⁹ Nije jasno o kojem se točno slikaru radi.

³⁰ Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 177–178, Kršnjavi Mrazoviću, Sorrento, 31. 7. 1874.

moguća rješenja. Radilo se o vrlo popularnim onodobnim slikarima akademskog realizma. Vrlo brzo međutim krajem iste, 1874., godine u njemu se iskristalizirala jedna posve nova ideja – kako bi ipak bilo najbolje da “slavjanski umjetnici đakovačku crkvu urešuju”.³¹ Misao o zapošljavanju slavenskih umjetnika, točnije rečeno arhitekata, javila se kod Strossmayera, neovisno o tim događanjima, još mnogo ranije, nakon Rösnerove smrti 1869. godine.³² Kako je na kraju odlučio nastavak posla povjeriti Schmidtu, u potpunosti je odustao od te zamisli. Biskup je međutim stalno izražavao namjeru da domaćim ljudima da posao i na taj način stvori od njih poznata imena, no uglavnom nije uspijevaio pronaći tip umjetnika koji je njemu odgovarao. Na tragu te tendencije treba promatrati zapošljavanje Dalmatinca Voltolinija na dekorativnom osliku katedrale, a zanimljivo je da je u vremenu kada je bio u dobrim odnosima sa Seitzevima katkad isticao kako se po svoj prilici radi o “našim ljudima”.³³ Kršnjavi, nakon što započinje intenzivno prijateljevati sa Strossmayerom, ponovno vraća biskupovu pozornost na stare ideje. Dva ga glavna motiva pri tom pokreću. S jedne strane, nadao se da će i za sebe naći namještenje na katedrali, što mu je u vremenu kada je posve ovisio o novcu svoje žene i tasta bilo izuzetno važno, a, s druge strane, upravo je u to vrijeme europsku slavu stekao cijeli niz slavenskih slikara iz Monarhije, poput Poljaka Henrika Siemiradzskog i Wilhelma Kotarbinskog ili već spomenutog Čeha Maxa, koje je smatrao izuzetno pogodnima za oslikavanje đakovačke katedrale.³⁴

Prve dvije godine druženja s biskupom Kršnjavi je dobrim dijelom posvetio lobiranju za slavenske umjetnike, no ne s prevelikim uspjehom. Pri tome je igrao najčešće na kartu Strossmayerova rodoljublja (iako je to nesumnjivo bio i njegov stav). Poticaj naime za tvrdnju kako treba angažirati isključivo Slavene, koji ga je vjerojatno naveo i na odustajanje od preporučivanja Makarta ili Boneta, dobio je preko članka Alberta Ilga, koji je, pišući o izlaganju Overbeckovih kartona u Beču 1873.

³¹ Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 186, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 26. 12. 1874.

³² Šišić, *Korespondencija*, str. 85, Strossmayer Račkom, 20. 7. 1869.; AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 47, Strossmayer Voršaku, 6. 8. 1869.

³³ Govoreći o Voltoliniju, biskup je tako istaknuo: “Drago nam je vele, da se našinci bave našom crkvom. Našinci trsti će se bez dvojbe srce svoje i um svoj i uspomenu prevesti u djelo svoje. I Seitzu su starinom po svoj prilici naši ljudi.” Josip Juraj Strossmayer, *Stolna crkva u Đakovu*, prema Tadija Smičiklas, *Nacrt života i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera*, Zagreb 1906., str. 256–257.

³⁴ “Svakako bi ljepše bilo da u mjesto tudjina specialiter Njemaca koji će nam X put pod nos metnuti, slavjanski umjetnici đakovačku crkvu urešuju. Semieradski, Max, Kotarbinski sa Seitzu bi i te kako konkurirati mogli, a bogme sa Consonijem u svoj čednosti i ja sam. Biskup to malo i čuti bar mi je rekao, da žali što je sa Seitzom toli izključivi kontrakt ugovorio. – Može bit ovo zimovanje biskupovo u Rimu za našu domaću poviest umjetnostih od važnosti bude. Zidovi đakovačke stolne crkve mogli bi biti začetak domaćoj školi jer bi prva monumentalna sgrada bila gdje bi Slavjani svoj način mišljenja i osjećanja izraziti mogli.” Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 186, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 26. 12. 1874.

godine,³⁵ istaknuo kako će đakovačka katedrala nakon dovršetka postati granični kamen njemačke kulture prema istoku.³⁶ Iz neke vrste gotovo pa i prkosa razvio se u njega otpor protiv angažiranja njemačkih slikara (Seitzevih)³⁷ te nastojanje za prepuštanjem posla u ruke Slavena.

Kako se Strossmayer sam, nezadovoljan nedolascima i skupoćom Seitzevih, nadao da će u budućnosti, kada bude više slavenskih umjetnika, biti mnogo lakše opreмати crkvu,³⁸ Kršnjavi se, iskoristivši tu situaciju, upro svim snagama u pokušajima dokazivanja biskupu kako već u tom trenutku ima dovoljno slavenskih umjetnika koji bi se mogli zaposliti u Đakovu. Kako bi se dobili što kvalitetniji ljudi, a nesumnjivo i kako bi izvedba bila što jeftinija, predložio je organiziranje javnog natječaja za oslikavanje crkve: “Bog zna ne biste li excelentissime uz prevelike, nebrojene i riedke Vaše zasluge tom prilikom i tu još stekli, da biste iznašli kakvog mladog Rafaela slavenskog, koji sad valjda kakve male sličice na prodaju slikati mora negdje u Parizu ili Monakovu.”³⁹ Držao je kako bi skice skupljene na tom natječaju mogle kasnije ući u fond Strossmayerove galerije u Zagrebu, dapače predstavljati neka od njezinih najvažnijih djela.⁴⁰

Izbor slavenskih slikara koje je držao najpogodnijim za Đakovo Kršnjavi stalno mijenja, vjerojatno reagirajući na zbivanja u svijetu umjetnosti te na Strossmayerove nazore. U početku najčešće predlaže češke umjetnike, ponajprije Vojtěcha Hynaisa, koji je u to vrijeme slikao pod pseudonimom “Canon”, zatim (mada u manjoj mjeri, jer su bili skupi) Maxa, Jaroslava Čermaka te Poljaka Jana Matejka.⁴¹ Od sredine 1876., nakon pariške izložbe na kojoj su slavenski umjetnici stekli svjetsku slavu, počinje preporučivati u većoj mjeri slikare krakovske i moskovske škole (vjerojatno je pritom mislio na Matejka, Kotarbinskog, a možda čak i na Vasilija Vereščagina, te Ilju Rjepina) s obzirom na to da su oni bili osobito vješti u monumentalnom slikarstvu, što je kvalifikacija, zbog veličine zidnih površina namijenjenih freskama, koja je

³⁵ A. Ilg, *Über die letzten Kompositionen*; Wien, im September 1873., *Kunst Chronik*, Nr. 51., Beč – Leipzig 3. 10. 1873, str. 818–822.

³⁶ “Đakovačka bi crkva mogla postati spomenikom i ročištem slavjanskog slikarstva – da nam nepišu poslje da je «äußerster Grenzstein deutscher Cultur im Osten». Kako je Ilg u jednih novinah rekao.” AHAZU, XI A/Krš. I. 1, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 14. 9. 1874. (pogrešno datirano, riječ je o pismu iz 1876. godine).

³⁷ Ovakav stav izbija i iz jednog pisma Lacku Mrazoviću: “Svakako bi ljepše bilo da u mjesto tudjina specialiter Njemaca koji će nam X put pod nos metnuti, slavjanski umjetnici đakovačku crkvu urešuju.” Tartaglia Kelemen, *Pisma Izidora Kršnjavoga*, str. 186, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 26. 12. 1874.

³⁸ “Jedan put, kad budemo dovoljni broj umjetnika slovenskih imali lahko će biti jer je drugo kad srdce i duša radi, a kad samo koristljublje.” HDA, Fond br. 804., Osobni fond Ise Kršnjavog, Kut. br. 4., cjelina III. 3., Strossmayer Kršnjavom, 30. 7. 1875.

³⁹ AHAZU, XI A/Krš. I. 6, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 2. 8. 1875.

⁴⁰ AHAZU, XI A/Krš. I. 6, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 2. 8. 1875.

⁴¹ AHAZU, XI A/Krš. I. 6, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 2. 8. 1875.

za Đakovo bila osobito važna.⁴² Ni igranje na domoljublje ni na džep⁴³ nije međutim uvjerilo Strossmayera, koji se jako bojao da će zamjena slikara, s obzirom na to da su Seitzevi i Ansiglioni već obavili dio posla, uništiti harmoniju crkve.⁴⁴ Osim toga, Seitzevi su za njega bili jedini pravi nastavljači nazarenaca i kao takvi bili su pogodni za rad na katedrali, dok su svi Slaveni koje je Kršnjavi predlagao bili previše okrenuti realizmu. Zastupanje čeških, poljskih i ruskih slikara ipak će bar djelomično uroditi plodom, jer će Strossmayer od mnogih od njih naručiti pokoju sliku za Galeriju, no niti jednom neće dati posao u svojoj stolnoj crkvi.

Nakon što nije uspio u angažiranju europski afirmiranih slikara slavenskog porijekla, Kršnjavi se usmjerio prema preporučivanju domaćih umjetnika⁴⁵ nadajući se da će Strossmayerova briga za razvoj hrvatske umjetnosti uroditi njihovim zapošljavanjem na đakovačkoj katedrali. U to je vrijeme Kršnjavi naime već počeo razvijati koncept "preporoda" hrvatske umjetnosti u kojem je Strossmayerova stolna crkva igrala ključnu ulogu.⁴⁶ Kršnjavi je u unutrašnjem uređenju te građevine, kao vrlo velikom financijskom kolaču, vidio priliku osiguravanja egzistencije domaćim umjetnicima, istodobno se nadajući da će oni svojim kvalitetnim radom u toj crkvi steći svjetski glas ili bar slavu unutar domovine te si time osigurati daljnje narudžbe. U svojim se nastojanjima pokazao kao izvrstan odvjetnik hrvatskim umjetnicima, osobito kiparima Rendiću i Plančiću te slikaru Kikerecu⁴⁷ međutim nitko od ljudi koje će preporučivati neće uspjeti zadovoljiti ni Strossmayerovo, a naposljetku ni njegovo povjerenje.

Gotovo sve hrvatske umjetnike koje će preporučivati Strossmayeru Kršnjavi upoznaje tijekom svog boravka u Rimu, dok su se oni tamo nalazili na školovanju.

⁴² AHAZU, XI A/Krš. I. 24, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 22. 6. 1876.

⁴³ "U ime toga da se stvori kolektivni monumnat slavjanske umjetnosti, bez dvojbe bi svi umjetnici cienne snizili tako da nebiste više platiti morali nego Seitzom." AHAZU, XI A/Krš. I. 24, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 22. 6. 1876.

⁴⁴ Ni tu ga uvjeravanja Kršnjavoga nisu uspjela odvratiti od prvotnog nauma. Kršnjavi ističe bezuspješno: "Nisu ni u Italiji, pa ni najznamenitije crkve sve od jednog slikara dekorirane, pak tim da su slike pače iz raznih stoleća, ne gube jedinstvo estetično, pače tim postaju pravi historički monumenti umjetnosti." AHAZU, XI A/Krš. I. 24, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 22. 6. 1876.

⁴⁵ Tu i tamo se i kasnije događalo da preporučí kojeg češkog umjetnika, poput slikara Hynaisa i kipara Zahlave. Ni u slučaju jednog ni drugog nije posve jasno je li ih preporučivao za katedralu ili samo da od njih biskup kupi umjetnička djela.

⁴⁶ Još dok je predlagao imenovanje slavenskih umjetnika, istakao je: "Može bit ovo zimovanje biskupovo u Rimu za našu domaću poviest umjetnostih od važnosti bude. Zidovi djakovačke stolne crkve mogli bi biti začetak domaćej školi jer bi prva monumentalna sgrada bila gdje bi Slavjani svoj način mišljenja i osjećanja izraziti mogli." Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 186, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 26. 12. 1874.

⁴⁷ Katkad je morao i opravdavati svoju agilnost: "Oprostite, preuzvišeni, ali je medju ostalimi i to moja zadaća da budem odvjetnikom naših umjetnikah, a Vaša je milost tomu kriva, da je svoje odvjetništvo iskreno vršim." AHAZU, XI A/Krš. I. 53, Kršnjavi Strossmayeru, Zagreb 3. 4. 1878

Prvi kojega će pokušati angažirati u Đakovu bio je, tada vjerojatno najcjenjeniji hrvatski slikar, Ferdo Kikerec. Želio ga je zaposliti kao pomagača Seitzevih pri oslikavanju katedrale kako bi stekao i radnog iskustva, ali i glasa.⁴⁸ Plan je bio da Kikerec već tijekom ljeta 1876. dođe pomagati u Đakovo,⁴⁹ no kako je on u tom trenutku bio zauzet izradom crteža iz Crne Gore i bosansko-hercegovačkog ustanka, taj je angažman propao i prije negoli je započeta njegova realizacija.

Nešto će uspješniji, makar samo na prvu ruku, biti u slučaju angažiranja kipara Plančića i Rendića. Josip Plančić već je u drugoj polovini šezdesetih godina gotovo dobio dio posla na katedrali, no, zbog nesporazuma s kanonikom Voršakom, taj je projekt propao. Strossmayer, poučen ranijim iskustvom, nije osobito vjerovao u sposobnosti tog skulptora.⁵⁰ Kao stručnjaka za rad u majolici, Kršnjavi je Plančiću namijenio ponajprije rad na pločama za pod.⁵¹ Bio je sklon i da mu se povjeri, najprije za probu, a ako se pokaže kvalitetnim, onda i definitivno, izrada jednog od oltara u terakoti,⁵² nadajući se da će time u Hrvatskoj probuditi interes za proizvodnju umjetnina od tog tipa materijala.⁵³ Iako je, navodno, držao (a s njim se slagao i Bollé) da Plančiću ne treba povjeriti skulpturalni rad na glavnom portalu,⁵⁴ koji, iako je postavljen još krajem šezdesetih, te, 1876., godine nije još bio ni približno dovršen, upravo će na tom dijelu crkve Plančić ostaviti svoj, ne osobito velik, trag na đakovačkoj katedrali. Neće mu doduše biti dodijeljeni figuralni reljefi, već isključivo klesanje arhitektonskih dekoracija. Strossmayerove sumnje u Plančićeve sposobnosti dodatno su bile pojačane Bolléovim većim simpatiziranjem Doneganija.⁵⁵ Iako je Bollé

⁴⁸ "Kikerec mi je jedanput iz Cetinja pisao zanimiv list o tomu što posluje. Imadem sad za njega vrlo dobru ideju. Ja sam biskupa i Seitzu nagovarao, neka ga uzmu za pomoćnika u đakovačkoj crkvi i ja ću u praznicah tamo pomagati – bit će obojici velika umjetnička hasna, a Kikerecu kvaka za budućnost mu i materialnu." Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 214, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 9. 1. 1876.

⁴⁹ "Kikerečeva me sudbina vrlo zanima, ali ću joj se istom radovati dok vidim kakove će biti posljedice, mogu biti vrlo spasonosne za njega. – Imao bi Kikerec prilike ljetos u Đakovu pomagati Seitzu pri slikanju na ljepu. Pisao sam mu nek si uzme dopust na 2–3 mjeseca. Vederemo." Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 218, Kršnjavi Mrazoviću, s. d., s. 1., Rim(?), sredina travnja 1876.

⁵⁰ "Njekako mi se čini sve više i više vjerojatnije, da Plančić neće odgovoriti. Vidit ćemo." HDA, Fond br. 804., Osobni fond Ise Kršnjavog, Kut. br. 4., cjelina III. 3., Strossmayer Kršnjavom, 21. 7. 1876.

⁵¹ AHAZU, XI A/Krš. I. 27, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 25. 8. 1876.; Vjerojatno na nagovor Kršnjavog Bollé će u to vrijeme nastojati angažirati Plančića na izradi glaziranog crijepa za krov crkve svetog Marka u Zagrebu. AHAZU, XI A/Krš. I. 31., Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 1876.

⁵² Memorandum Ise Kršnjavog o bržem dovršavanju katedrale, DAĐ, Crkveni građevni odbor (CGO), dokument br. 14., 15. 4. 1876. (napisano), 15. 6. 1876. (zavedeno u arhiv u Đakovu).

⁵³ "Vrlo sam se veselio onomu što o Plančiću napisaste – baš Vam hvala. Mislim da će taj čovjek biti ko stvoren za Zagreb i naše osnove za pouđenje obrta. Gledajte molim Vas, što možete izvoštiti bit će na uhar zemlji." Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 213, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 9. 1. 1876.

⁵⁴ Cijeli pasus: AHAZU, XI A/Krš. I. 31., Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 1876.

⁵⁵ Bollé je smatrao Doneganija izuzetno sposobnim (ponajprije zato jer se izvrsno razumije u arhitektonske nacрте), mada, nažalost, lijenim. AHAZU, XI A/Krš. I. 112., Kršnjavi Strossmayeru, s. d.

isticao kako je Plančić bolji kipar, bilo mu je draže da Donegani, i zbog prethodnog iskustva i radi lakšeg nastavljanja posla u budućnosti, dalje vodi radove na izgradnji katedrale.⁵⁶ Kako je i sam Donegani isticao da Plančić loše radi, otkazan mu je daljnji angažman na katedrali. U istom se trenutku, krajem 1876. i početkom 1877., prekida i zastupanje Plančića kod Strossmayera sa strane Kršnjavoga.

Opekavši se na Plančiću, Kršnjavi se počeo ograđivati da neće više preporučivati umjetnike Strossmayeru,⁵⁷ no brzo se predomislio te je stao nagovarati biskupa da povjeri izradu reljefa u lunetama katedrale kiparu Ivanu Rendiću. Rendić je kao dobar skulptor za njega naime bio u odnosu na Plančića neusporedivo značajniji stup na kojemu je trebao počivati oporavak hrvatske umjetnosti,⁵⁸ pa je u lobiranje za njega uložio neusporedivo više energije, tim prije što su ga na to poticali Lacko Mrazović, Nikola Voršak i Franjo Rački, nastojeći tog kipara izbaviti iz vrlo bijedne materijalne situacije. Voršak se za Rendića brinuo još od njegova dolaska na školovanje u Italiju početkom sedamdesetih godina. Očito uvidjevši koliko je Strossmayer počeo cijeniti umjetničke nazore Kršnjavoga, zamolio ga je da preporuči tog skulptora biskupu.⁵⁹ I Lacko Mrazović je, na opetovane Rendićeve molbe, nastojao iskoristiti prijateljstvo Kršnjavoga s biskupom da mu osigura makar nešto posla u Đakovu.⁶⁰ Rendić se međutim te, 1877., dakle u trenutku kada ga Kršnjavi počinje preporučivati, već nalazio u Strossmayerovoj nemilosti s obzirom na to da, prema biskupovu mišljenju, nije dovoljno slijedio nauk Lucca della Robbije, što je biskup držao osnovnom kvalifikacijom za njegovo zapošljavanje kao skulptora na katedrali u Đakovu. Kršnjavi upravo tvrdnjama kako je Rendić počeo raditi u duhu Lucca della Robbije,⁶¹ uspijeva ipak nakratko odobrovoljiti biskupa da mu da dio posla na reljefima katedrale. Nesporazumi između kipara i Strossmayera nisu time prestali, jer se

⁵⁶ Cijeli pasus: AHAZU, XI A/Krš. I. 31., Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 1876., s. d.

⁵⁷ "Poslje neugodnog i nepovoljnog iskustva sa Plančićem, preduzeo sam si čvrsto da Vašoj preuzvišenosti nepreporučujem više baš nikoga pošto čovjek samo za sebe sama jamčiti može." AHAZU-a, XI A/Krš. I. 36., Kršnjavi Strossmayeru, 18. 1. 1877.

⁵⁸ "Nadam se da će Rendiću poći za rukom rehabilitirati se u očuih Vaše preuzvišenosti. Pravo imate, preuzvišeni gospodine, kad ste strogi prema nam domaćim umjetnikom. Vaš je sud svakomu od nas toliko vriedan da nam je najoštrijim poticalom od lošijeg na dobro, od dobrog na bolje, ali baš ta izvanredna važnost i vriednost Vašega suda budi vašoj preuzvišenosti razlogom, da ne budete pres-trogi, jer kad Vi, preuzvišeni gospodine, izgubite vjeru u znanje i umieće kojega nas umjetnika onda ga izgubi ponajprije i on sam a zatim i svekoliko občinstvo – iz darovita bar ujednom smieru mladića, mogla bi lahko tim putem postati – propalica. Zato se izvanredno veselim da Rendića niste pustili sasvim pasti – fotografiju 'resurekcije' od Rendića ne imam, vidio sam ju kod Mrazovića i pisao mu nek ju Vašoj preuzvišenosti pošalje. Drugih kompozicijah Rendićevih u novije doba nisam vidio, ta je baš izvrstna." AHAZU, XI A/Krš. I. 42., Kršnjavi Strossmayeru, München, 10. 11. 1877.

⁵⁹ AHAZU, XI A/Krš. I. 36., Kršnjavi Strossmayeru, 18. 1. 1877.

⁶⁰ Sudeći po korespondenciji Rendić-Mrazović i Kršnjavi-Mrazović, sačuvanoj u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU u Zagrebu.

⁶¹ AHAZU, XI A/Krš. I. 36., Kršnjavi Strossmayeru, 18. 1. 1877.

biskupu nikako nisu sviđali njegovi nacrti i gipsani modeli,⁶² tako da je on naposljetku završio samo dva reljefa za Đakovo, nakon čega mu je nezadovoljni Strossmayer oduzeo daljnji posao, a i Kršnjavi se, razočaran Rendićevom *Domovinom*, priklonio biskupovu mišljenju.⁶³

Kršnjavi naravno, niti u jednom trenutku, bar u početku svojeg druženja s biskupom, ne zaboravlja ni sebe, smatrajući na osnovi svog dosadašnjeg rada kako je dorastao bilo kojoj ulozi koja bi mu bila dodijeljena u Đakovu.⁶⁴ Sebe je ponajprije vidio, kao i Kikereca te svoga šogora Karla Fröschla, kao pomagača Ludovicu i Aleksanderu Maximillianu Seitzu pri izradi fresaka.⁶⁵ Pokušaj zapošljavanja na oslikavanju katedrale dio je njegovih nastojanja da si pribavi stalno zaposlenje u vremenu kada je iščekivao mjesto profesora estetike i povijesti umjetnosti na Zagrebačkom sveučilištu. Strossmayer međutim nikada nije odobrio ta njegova stremljenja. Neusporedivo ga je više cijenio kao povjesničara umjetnosti nego kao slikara, tim prije što je nakon dovršenja pala Ise Kršnjavoga za Gorjane (Bogorodice i Raspeća Kristova) mogao jasno uvidjeti koliki su dometi njegova slikarstva. Dodjeljivanje poslova na spomenutim oltarnim slikama biskup je bez ikakve sumnje proveo kao neku vrstu provjere slikarskih sposobnosti Kršnjavoga. Kako se one pri tome nisu pokazale kao osobito visoke, odustao je od mogućnosti njegova angažiranja u đakovačkoj katedrali.

Biskup, i sam zainteresiran za preporod slavenskih naroda, osobito njihove umjetnosti, a i pod utjecajem stručnosti Kršnjavoga na umjetničkom polju, dijelom je poslušao njegove savjete. Ipak, u mnogo manjoj mjeri negoli je to bio slučaj u sukobu "Rimljana" i "Bečana" oko unutrašnjeg uređenja katedrale, o kojemu će kasnije biti više riječi, kada je gotovo posve prihvatio razmišljanja Kršnjavoga. Razloge tomu nije teško naći. Strossmayer se nije zadovoljavao mediokritetima, za svoju je stolnu crkvu htio umjetnike svjetskog glasa.⁶⁶ Schmidt je to ipak bio, Rendić nije. Mjesto đakovačke katedrale u preporodu hrvatske umjetnosti Strossmayer je promatrao na sasvim drukčiji način – i za njega je, kao i za Kršnjavog, ona trebala značiti početak

⁶² HDA, Fond br. 804., Osobni fond Ise Kršnjavog, Kut. br. 4., cjelina III. 3., Strossmayer Kršnjavom, 1. 11. 1877. (?)

⁶³ "Rendić je dobar portretista i ništ više. Vaša preuzvišenost posve pravo sudi i o njegovoj «Domovini». Ta figura sбилja ništa ne valja ma ni kao naturalistična figura pošto su joj noge prekratke. Ali takova što kazati u Zagrebu na glas znači biti ili izdajicom domovine ili – nenavidnikom." AHAZU, XI A/Krš. I. 73., Kršnjavi Strossmayeru, Beč, 13. 3. 1880.

⁶⁴ Tako Kršnjavi ističe: "Razumije se da bi Vaša preuzvišenost slike samo takovim slikarom dala kod kojih je uspjeh siguran. – Da bi se takovih slavjanskih slikara našlo za to Vam ja dobar stojim..." AHAZU, XI A/Krš. I. 1, Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 14. 9. 1874. (pogrešno datirano, zasigurno je riječ o 1876.).

⁶⁵ "Vraćajući se u Đakovo odpratili bi Vas ja, a valjda i Karl, te bi nekoliko nedelja tamo ostali pomagati Seitzu." AHAZU, XI A/Krš. I. 19, Kršnjavi Strossmayeru, Siena, 13. 5. 1876.

⁶⁶ Po kriterijima koje je on držao kao mjerodavne.

preporoda umjetnosti, no dok ju je Kršnjavi htio pretvoriti u galeriju slavenskih i hrvatskih umjetnina, biskup je držao da će kvalitetna djela umjetnika tada svjetskog glasa djelovati na suvremene i buduće hrvatske umjetnike više nego radovi domaćih mediokriteta. Dijelu preporučenih, kao npr. Rendiću, pružio je priliku, no kada oni nisu ispunili njegova očekivanja, kada nisu htjeli raditi prema njegovim uputama, odlučio ih je odbaciti.⁶⁷

Zanimljivo je kako je jedini umjetnik angažiran po preporuci Kršnjavoga u Đakovu koji je uspješno obavio svoju zadaću zapravo Nijemac, odnosno Austrijanac, kipar Georg Feuersteina.⁶⁸ Iako je i on jako dugo zavladao svoj posao za katedralu, naposljetku je ipak izradio tri kipa koja su postavljena na oltar svetog Ilije,⁶⁹ a koje je ondašnja umjetnika kritika odreda ocijenila kao vrhunske radove.

Kršnjavi i bečki krug umjetnika oko Friedricha Schmidta

Kao učenik jednog od rodonačelnika srednjoeuropske povijesti umjetnosti Rudolfa Eitelbergera, a i općenito kao bečki đak, Kršnjavi usvaja tamošnje stavove kako prema slikarstvu i skulpturi, tako i prema arhitekturi.⁷⁰ Budući da je sedamdesetih godina 19. stoljeća, dakle na samom početku svoje karijere, najvećim dijelom živio i radio u Weidlingu, mjestu na pola puta između Beča i Klosterneuburga, u kući svojeg tasta, a dijelom i u samoj prijestolnici, u stanu na Landstrasse Hauptstrasse, Kršnjavi preuzima ulogu Strossmayerova posrednika u dogovorima s bečkim arhitektima koji su radili u Đakovu (ponajprije, naravno, sa Schmidtom), ulogu koju je u Rimu (u dogovorima s tamošnjim umjetnicima) već deset godina igrao kanonik Nikola Voršak.⁷¹ U brojnim nesporazumima između biskupa i umjetnika, koji su radili na njegovoj stolnoj crkvi, i Voršak i Kršnjavi odigrali su ključnu ulogu pomiritelja, svaki od njih na svojoj strani Europe. Iako su im zadaće bile izuzetno slične, vrlo brzo dolaze u oštar sukob zbog suprotnih stavova svojih "štićenika" koji se počinju sukobljavati upravo 1874./75., dakle u vremenu kada se Kršnjavi upoznaje sa Strossmayerom. Rimska skupina umjetnika na čelu sa slikarima ocem i sinom Seitzem i Niccolom Consonijem, te arhitektom Zerijem, usprotivila se naime Schmidtovu sta-

⁶⁷ "Nisam ja strožiji prama našim, a ako jesam, jesam stoga da naši budu valjaniji." AHAZU, XV 46 A 1/ str. 2, Strossmayer Mrazoviću, 14. 8. 1870. (pogrešno datirano, riječ je o 1878. ili 1879.)

⁶⁸ Upoznao ga je u Rimu kao i ostale ranije spomenute hrvatske, češke i poljske umjetnike.

⁶⁹ Već 1876. Kršnjavi ga prvi put preporučuje: AHAZU, XI A/Krš. I. 29, Kršnjavi Strossmayeru, 3. X. 1876.

⁷⁰ O tome u: Olga Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Zagreb 1986., str. 79–88.

⁷¹ Tu je ulogu Kršnjavi shvatio kao dio zacrtanog plana o obnovi hrvatske umjetnosti u koju je htio (a na kraju je i uspio) regrutirati mlade i kvalitetne snage iz Schmidtova ateljea. Naravno, posredujući s umjetnicima, Kršnjavi je u osnovi vraćao biskupu uslugu s obzirom na to da se ovaj istovremeno borio za utemeljenje katedre estetike na Zagrebačkom sveučilištu i postavljanje Kršnjavoga na njezino čelo.

vu o unutrašnjem uređenju đakovačke katedrale u cijelom nizu pitanja. Oblikovno rješenje glavnog oltara, pitanje jesu li za pobočne oltare prikladnije slike ili skulpture, te dekorativno slikarstvo u katedrali bili su pri tome najprjeporniji. Iz stavova koje su u sukobu zauzimale te dvije strane jasno je kako Rimljani zastupaju konzervativniji pogled proistekao iz romantizma i duge dominacije nazarenske umjetnosti tim gradom, dok Bečani brane ideale zrelog historicizma.

Iako je već 1874. pružio Lacku Mrazoviću svesrdnu pomoć pri konačnom isključivanju Niccole Consonija s poslova na oltarnim palama za Đakovo⁷² u trenutku kada raskol u razmišljanjima austrijskih i rimskih umjetnika postaje sve očitiji, Kršnjavi još uvijek nije razvio potpunu privrženost bečkoj školi, kako se jasno može iščitati iz njegova stava prema Schmidtovu tadašnjem rješenju projekta za glavni oltar, koji je držao inferiornijim planu Rimljanina Zerija, što ga je svesrdno preporučivao kanonik Voršak.⁷³ U to su doba međutim Kršnjavi i Voršak još uvijek bili u prilično dobrim odnosima, iako je kanonik postajao sve ljubomorniji na biskupova novog prijatelja, koji ga je nadmašivao u znanjima o umjetnosti.⁷⁴ Nakon što su krajem 1875., pri ponovnom dolasku Kršnjavog i njegove obitelji u Rim, odnosi između njih dvojice potpuno zahladili,⁷⁵ Kršnjavi se sve više okreće na stranu bečkih arhitekata. Iako se ne može sa sigurnošću reći što ga je pretvorilo u najboljeg Schmidtova odvjetnika pred Strossmayerom, je li upravo sukob s Voršakom ili možda konstantan boravak u Beču i sve bolje upoznavanje s radom tog arhitekta, nesumnjivo je kako je upravo Kršnjavi u zadnjoj fazi izrada projekata za Đakovo utjecao na biskupa da prihvati brojne Schmidtove preporuke glede pojedinih elemenata unutrašnje opreme

⁷² Voršak tako piše Strossmayeru govoreći o stavovima Kršnjavoga vezano uz Consonija: "Ne čudite se što Kršnjavi kudi divan rad Consonijev i Mantovanijev. Pripovieda meni i Tkalcu Lacika Mrazović, da je taj njemački humbugista izišav prvi put iz Sikstine M. Angjelovo i Peruginovo djelo okrstio sa 'budalaštinom i škandalom'. Uz takove nazore on ga nikada po umjetosti do korice hljeba." AHAZU, XI A/Vor. Ni. 51, Voršak Strossmayeru, Rim, 13. 3. 1874.

⁷³ AHAZU, XI A/Krš. I. 4, Kršnjavi Strossmayeru, Rim, 12. 5. 1875.

⁷⁴ A osim toga nikad mu nije mogao oprostiti protivljenje Consoniju.

⁷⁵ "Voršak nješto je pram meni i mojim ohladio i ne dolazi skoro nikad više k nami." Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 207, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 8. 12. 1875.; Ubrzo će zahladnjeti i odnosi Strossmayera i Voršaka. Biskup je pod utjecajem Kršnjavog sve više gubio povjerenje u Voršakove stavove prema umjetnosti: Iso Kršnjavi, Biskup Strossmayer i zavod Svetog Jeronima u Rimu, *Vijenac*, br. 6., Zagreb, 6. 2. 1923., str. 114–115.; O Voršakovom odnosu prema Kršnjavom govori i jedno pismo Imbre Tkalca nastalo neposredno nakon Voršakove smrti: "Ne sumnjam da vam je bio prijatelj – ali su modo jer je znao da bez vašeg prijateljstva nitko ga ne bi gledao u Rimu niti u Zagrebu. Zato on nije gledao u Rimu niti u Zagrebu. Zato on nije mogao pregoreti da ste vi više obćili sa Kršnjavijem i njegovom gospojom nego li s njim i on je išao nekim kardinalima da vas ispriča da ste se vi sa gospojom Kršnjavijevom po Rimu vozili, a ne s njim kao prije! To su budalaštine, a nije zloba, kao što mnogi misle koji ga nisu dovoljno poznavali. A vama ovo kažem na utehu, da i ako ste druga izgubili, ovaj gubitak nije baš odveć velik i da ima još ljudi koji vas mneju(?) i bolje poznati i bolje ceniti i bez sebičnih interesa ljubiti, kao što vas ceni i ljubi vaš..." AHAZU, XI A/Tka. Im. 14, Tkalac Strossmayeru, Rim, 17. 2. 1880.

katedrale. Vrlo brzo nova su razmišljanja Kršnjavoga iskristalizirana preko *Memoranduma*, poslanog Strossmayeru sredinom travnja 1876.,⁷⁶ iz kojeg se jasno čita kako su njegovi stavovi u pogledu unutrašnjeg opremanja đakovačke katedrale gotovo istovjetni Schmidtovim, uz, naravno, specifičnu primjesu Kršnjavoga – nastojanje da se što više posla dodijeli hrvatskim umjetnicima.

Iako je Strossmayer u tom trenutku bio spreman saslušati savjete Kršnjavoga, to nije nužno značilo da će ga pritom i poslušati. Prvi, već ranije spomenuti, sukob između rimskih i bečkih umjetnika u Đakovu oko rješenja glavnog oltara, u kojem je Kršnjavi najprije zauzimao talijansku, a potom bečku stranu, na kraju je riješen u Schmidtovu korist. U sljedećem sukobu međutim oko dekorativnog slikarstva u glavnom brodu i apsidi katedrale, “pobijedit” će ipak Rimljani. Naime, krug oko Friedricha Schmidta, a i sam Kršnjavi, pod njegovim utjecajem, općenito je imao stav da slikarstvo i skulptura u sakralnom prostoru treba imati podređenu ulogu u odnosu na arhitekturu. Stoga su oni, potaknuti stalnim sukobom Strossmayera i Seitzevih, preporučivali da se odustane od postavljanja monumentalnih fresaka u glavnoj lađi katedrale, držeći ih nepotrebnim, dapače neusklađenim sa stilom crkve.⁷⁷ Riječ je o stavu tipičnom za visoki historicizam u kojem je figurativno monumentalno slikarstvo karakteristično za romantizam izgubilo svoju ulogu i ustupilo mjesto dekorativnom. Kršnjavi je svesrdno potpomagao Schmidtova razmišljanja: “Glede uresa glavne ladje propitao sam se i porazgovarao s mnogimi, svi se slažu sa Schmidtovim nazorom da u romanskoj i gotičkoj crkvi ne treba, pače ne smije biti kao u basiliki po cijeloj crkvi velikih slika. Kad je presbiterium velikimi slikami urešen pristaju kao u Paviji u glavnu ladju samo medailloni. Uzimam si, prem bez nade, slobodu svom energijom plaidirati za to.”⁷⁸ Kako su rasli problemi sa Seitzevima, tako je rasla i sloboda Kršnjavoga u preporučivanju biskupu i umjetnika i načina kako bi se što brže završila crkva, pa je tako sredinom srpnja 1876. godine predložio da se apside samo ornamentiraju, a ostatak figurativnog slikarstva u katedrali preda u ruke slavenskim slikarima.⁷⁹ Držao je kako bi se prihvaćanjem Schmidtovih

⁷⁶ DAD, CGO, dokument br. 14., 15. 4. 1876. (napisano), 15. 6. 1876. (zavedeno u arhiv u Đakovu). Memorandum je u cijelosti donesen na kraju teksta.

⁷⁷ “O slikah je teško govoriti sa arhitektom pošto ova gospoda najvolila da se u obće samo ornamentira, samo da arhitektura što više govori.” AHAZU, XI A/Krš. I. 31., Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 1876., s. d.

⁷⁸ AHAZU, XI A/Krš. I. 110, Kršnjavi Strossmayeru, Beč, s. d. (vjerojatno prosinac 1876., s obzirom na to da je riječ o odgovoru na pismo Kršnjavoga od 29. 11. 1876.); Isto i u: “Bio sam u Beču i govorio sa Bolléom obširno. On je vrlo hvalio Vašu crkvu te se nada za najduže 3 godine sgotoviti ju. O slikah je teško govoriti sa arhitektom pošto ova gospoda najvolila da se u obće samo ornamentira, samo da arhitektura što više govori. Slike staroga Seitzu mu se indi bolje dopadaju jer oko ne privlače toliko kao slike mladoga Seitzu. Schon gut! – Zato su Schmidtove crkve tako liepo dekorirane!” AHAZU, XI A/Krš. I. 31., Kršnjavi Strossmayeru, Weidling, 1876. s. d.

⁷⁹ “Jednostavna figuralna dekoracija sa arhitektonskim ornemantom koji bi krasnu vanjsku razdjelbu

stavova o oslikavanju crkve biskup riješio Seitzevih, te time znatno pojeftinio i ubrzao gradnju.⁸⁰ U tome međutim nije imao velikog uspjeha. Strossmayerov je stav prema oslikavanju njegove crkve bio jasno definiran i vrlo dosljedan, mada u tom trenutku već prilično konzervativan, proistekao iz romantičarskih nazora o obnovi monumentalnog sakralnog slikarstva. Kako je već istaknuto, Seitz, kao neposredni nastavljači nazarenaca, za njega su bili savršeni za đakovačku katedralu, te ih je usprkos svim sukobima zadržao sve dok nisu završili posao.

Sljedeći sukob, oko pitanja postavljanja oltarnih pala u katedrali, također je simptomatičan s obzirom na stavove koje je zauzimao bečki krug umjetnika oko Schmidta. Srž sukoba odnosio se na pitanje treba li na pobočne oltare postaviti oltarne pale ili samo skulpture. U Schmidtovim se crkvama oltari sa slikama javljaju relativno rijetko. Obično u bogati arhitekturni okvir on postavlja samo skulpture, pa je slično želio postupiti i u Đakovu.⁸¹ Prvi poticaj odustajanju od oltara sa slikama dao je, čini se, sam Kršnjavi, koji je u svojem već više puta citiranom memorandumu o dovršenju katedrale iz 1876. istaknuo, želeći nesumnjivo time osigurati posao Plančiću, da bi bilo dobro da se manji, dakle pobočni, oltari izrade od terakote.⁸² Kako je raniji plan predviđao postavljanje oltarnih pala, posao na njihovoj izradi povjeren je, na Voršakov poticaj, Niccoli Consoniju, koji je u prvoj polovini i sredinom sedamdesetih dovršio dvije od planiranih sedam slika. Što zbog Consonijeva kašnjenja, što zbog poticaja sa Schmidtove i Kršnjavijeve strane, biskup Strossmayer odlučuje na posljetku 1877. godine da oltari ipak budu u potpunosti skulpturalni tim prije što u katedrali ionako ima previše slika.⁸³ Iako je Voršak pokušao uvjeriti biskupa kako se posao treba i dalje ostaviti Consoniju, Strossmayer se opredijelio za Schmidtov način upravo na preporuku Kršnjavoga⁸⁴ te su svi pobočni oltari u đakovačkoj katedrali izrađeni kao arhitektonski oltari isključivo sa skulpturama, bez ijedne slike.

absidah u nutarnjoj strani idealno naznačio, prikladniji bi bio styly crkve." DAD, CGO, Kršnjavijev memorandum, dokument br. 14., 15. 4. 1876.

⁸⁰ Kršnjavi nabraja biskupu razloge za takav postupak: "1. bilo bi posvema prema styly, 2. lišili biste se tih neugodnih Seitzevah, 3. crkva bi vam neizmierno brže gotova bila, 4. prištedili bi omašnu svotu novaca, 5. živili bi 10 godina duže toliko bi se manje ljutili." AHAZU, XI A/Krš. I. 110., Kršnjavi Strossmayeru, Beč, s. d. (vjerojatno prosinac 1876., s obzirom na to da je riječ o odgovoru na pismo Kršnjavoga od 29. 11. 1876.).

⁸¹ S izuzetkom relativno rijetkih krilnih oltara.

⁸² "Treća stvar su altari. Mnijem da bi Vaša preuzvišenost bolje prošla kad bi za glavni oltar sve radnje podielila našim trim vajarom Rendiću, Plančiću i Doneganiju, a da bi i tu izbjegli svako davanje tog posla u najam ikomu. Manjih oltara moglo bi se nekoliko izraditi terrakottom. Najopreznije bi bilo, da glede toga Plančić dobije jedan quasi kao pokusnu naručbinu, a da od tog, kako mu ta za rukom podje daljne odvisile budu." DAD, CGO, Kršnjavijev memorandum, dokument br. 14., 15. 4. 1876.

⁸³ Misli se pri tome na freske.

⁸⁴ Kao odgovor na Strossmayerovo pismo od 21. 1. 1877. (HDA, Fond br. 804., Osobni fond Ise Kršnjavog, Kut. br. 4., cjelina III. 3.), koje govori upravo o rješenju za pobočne oltare na kojima je Strossmayer još uvijek sklon postavljanju oltarnih pala, bar u kapele, dok bi na ostale došle samo skulpture, no samo

Malo pomalo Voršak je gotovo u potpunosti izgubio povjerenje biskupa Strossmayera, te je u posljednjoj fazi opremanja đakovačke katedrale posao u cjelini (naravno, s izuzetkom freskoslikarstva) povjeren Schmidtu i njegovim pomagačima. Sukoba je bilo mnogo manje, pa je i uloga Kršnjavoga kao posrednika postala manje važna, tim prije što bi on tu ulogu sada mnogo teže izvršavao obzirom na to da se 1878. preselio u Zagreb. Naravno, povremeno je ipak vršio stanovit utjecaj na Strossmayera,⁸⁵ kao u pojedinim slučajevima kada su se pojavile nedoumice u pitanjima namještaja katedrale. Tako ga je naprimjer naveo na odustajanje od postavljanja dviju propovjedaonica u crkvi.⁸⁶

Osim što je donio prevagu bečkom krugu umjetnika, svesrdno lobirajući za njih kod Strossmayera, stalni će kontakt s ljudima iz Schmidtova ateljea u Kršnjavog vrlo brzo iskristalizirati ideju o potrebi da se jedan od arhitekata iz korpusa Schmidtovih pomagača specijalizira isključivo za rad u Đakovu.⁸⁷ Od samog nastanka te ideje bez ikakve je sumnje ciljao na Bolléa, kojega su i on i biskup upoznali u Italiji tijekom zime 1875./76.,⁸⁸ s obzirom na to da je Schmidt tada tog arhitekta postavio za posrednika i voditelja njegovih poslova ne samo u Đakovu, nego i općenito u Hrvatskoj. Dok je Plančića vidio kao čovjeka stvorenog za utemeljenje radionica u majolici u nas, Rendića kao najznačajnijeg kipara, a Mašića kao slikara,⁸⁹ Bolléu je Kršnjavi dodijelio ulogu podizanja kvalitete na polju arhitekture te umjetničkog obrta. I dok u slučaju ostalih spomenutih umjetnika uglavnom nije uspio učiniti što je namjeravao, s Bolléom je postigao potpuni trijumf. Preko biskupa Strossmayera i Franje Račkoga uspio mu je srediti posao na obnovi zagrebačke katedrale te time inicirati njegovo preseljenje u Zagreb, koje će potpuno promijeniti povijest hrvatske arhitekture u idućih nekoliko desetljeća. Nastojeći postaviti čvrste temelje Bolléovu boravku u

ako na sve to pristane Schmidt, Kršnjavi ističe: "Nacrti su prekrasni, pravo imadete, Preuzvišeni gospodine da se posve Schmidtu povjeravate on je genialan čovjek pak svoju struku razumije aus dem f." AHAZU, XI A/Krš. I. 37., Kršnjavi Strossmayeru, 30. 1. 1877.

⁸⁵ Kršnjavi je naravno i dalje nastavio budno paziti da Seitzovi ne prevagnu u pogledu preostalih pitanja unutrašnjeg opremanja crkve: "Strah me je da je Seitz možda smutio Vašu preuzvišenost, koja je toli milostiva i blaga da svoj sud kadkad ovomu u svojoj struci vrlo umjetniku podređuje. Usudio bih se zaoto sasvim smierno sjetiti Vašu preuzvišenost da su Seitz i Schmidt od vjkada antagoniste pak baš i u tom što Seitz od arhitekture upravo onoliko razumije koliko Schmidt od slikarstva. Veliki svaki u svojoj struci ne bi smjeli sudom ići jedan drugom u gaj, a ja mislim da Seitz u tom pogledu više griješi od Schmidta." AHAZU, XI A/Krš. I. 83., Kršnjavi Strossmayeru, Zagreb, 29. 12. 1880.

⁸⁶ AHAZU, XI A/Krš. I. 82., Kršnjavi Strossmayeru, Beč, 6. 12. 1880.

⁸⁷ DAD, CGO, Kršnjavijev memorandum, dokument br. 14., 15. 4. 1876.

⁸⁸ O odnosima Bolléa, Kršnjavog i Strossmayera više u: Miroslava Despot, Bollé i Strossmayer; prilog anketi raspisanoj 1909. godine u Zagrebu za podizanje spomenika Strossmayeru, *Život umjetnosti*, br. 26/27, Zagreb 1978., str. 58–66; Olga Maruševski, Kršnjavi i Bollé, nacrt za jedno naše razdoblje, *Život umjetnosti*, br. 26/27, Zagreb 1978., str. 67–75.

⁸⁹ Mašića, međutim, nikada nije preporučivao za rad u Đakovu, vjerojatno jer on u to vrijeme još nije bio završio svoje školovanje.

Zagrebu i kasnije će mu, katkad s većim, katkad s manjim uspjehom, uz pomoć Strossmayera nastojati osigurati brojne gradnje (npr. zgradu Kraljevske velike gimnazije u Osijeku, Vranicanijevu palaču u Zagrebu).⁹⁰ Bila je to njegova akvizicija s najviše uspjeha i najdalekosežnijim posljedicama.

Historizacija i popularizacija đakovačke katedrale

Osim direktnog utjecaja na Strossmayera u pogledu brojnih oblikovnih rješenja katedrale, Kršnjavi je tijekom 70ih i 80ih godina 19. stoljeća, publiciranjem brojnih tekstova, omogućio da i strana i domaća publika doznaju za zbivanja u Đakovu, što je u tom trenutku bilo vrlo važno s obzirom na to da je interes stranih autora za ovo područje, smrću Overbecka te zamiranjem kontroverzi oko Strossmayerova nastupa na Prvom vatikanskom koncilu, lagano zamirao. Kršnjavi je bio svjestan koliki je značaj objavljenih tekstova te je u samim počecima svojeg intenzivnog druženja sa Strossmayerom preko Lacka Mrazovića nastojao postići da se freske koje su u to vrijeme izrađivali Seitzevi u Đakovu izdaju u bakropisu te se time započne s izradom albuma đakovačke stolne crkve,⁹¹ koji je isprva trebao služiti za ilustraciju tekstova u glavnom hrvatskom kulturnom glasilu *Viencu*, a kasnije ih se nesumnjivo mislilo upotrijebiti za cjelovitu monografiju ove građevine. Prva nastojanja Kršnjavoga međutim nisu urodila plodom. Setzevi su se naime usprotivili izradi bakropisa, s obzirom na to da im se nije sviđalo što bi taj posao bio predan u ruke Kršnjavoga, dok su ga oni htjeli zadržati za sebe.⁹² Iako je i Voršak tom prilikom bio na strani Kršnjavog, utvrdivši kako Seitzevi nemaju pravo sprječavati izradu bakropisa,⁹³ od cijelog se poduhvata naposljetku ipak odustalo.

Neuspjeh s prvim publicističkim poduhvatom vezanim uz đakovačku katedralu nije međutim obeshrabrio Kršnjavog. Živeći i radeći u to vrijeme u Beču, nekoliko je tekstova o katedrali publicirao u tamošnjim glasilima. Osobito je značajan tekst o umjetničkim kretanjima u Hrvatskoj objavljen u tada najuglednijem listu s polja povijesti umjetnosti na njemačkom govornom području, *Zeitschrift für bildende Künste*,

⁹⁰ Dragan Damjanović, Biskup Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé i izgradnja zgrade kraljevske velike gimnazije u Osijeku, *Peristil, Zbornik radova za povijest umjetnosti*, br. 49, Zagreb 2006., str. 129–150.

⁹¹ Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 191, Kršnjavi Mrazoviću, 15. 2. 1875.

⁹² Isto, str. 193., Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 6. 3. 1875.

⁹³ "Govorio sam evo s kanonikom, veli da Seitzzi neimaju nikakova prava braniti publikaciju, ono što je u tom pogledu rekao bih, da se je ticalo 'Danice', a ne 'Vienca', da su Seitzzi proti poduhvatu protestvovali, koji za reprodukciju triuh slika ne kani špendirati više od 100 for. – ona opazka 'Da Seitzzi nebi ni meni povjeriti htjeli reprodukciju, da oni sami svoje slike pravo tumačiti mogu', etc. Da nije bila osobno mišljena, već 'uplošće' kako 'Vienac' piše 'uopće'! Bilo kako mu drago stvari indi stoji tako, da drvorezcu nalog obnoviti možete, a ja da po Seitzovih slika bakropisa načiniti neću. Naći će se meni prikladnija prilika učiniti 'Viencu' uslugu." Tartaglia Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga, str. 195–196, Kršnjavi Mrazoviću, Rim, 21. 3. 1875.

odnosno u podlisku tog lista *Kunst Chronik*, u kojem je posvetio posebnu pozornost đakovačkoj katedrali.⁹⁴ O gradnji katedrale pisao je i u večernjem izdanju *Wiener Zeitung*, *Wiener Abendpostu*.⁹⁵ Paralelno je objavio i cijeli niz tekstova u hrvatskim tiskovinama od kojih se osobito ističu *Listovi iz Slavonije*, publicirani najprije kao feljton u *Narodnim novinama*,⁹⁶ a potom i kao mala monografija.⁹⁷ Od hrvatskih časopisa tekstove o katedrali najčešće je, razumljivo, objavljivao u *Viencu*.⁹⁸ Njegova je namjera nesumnjivo bila na koncu izraditi i cjelovitu monografiju katedrale s obzirom na to da je prva knjiga o toj građevini, Strossmayerova iz 1874. godine, već u tom trenutku bila zastarjela. Od biskupa je ishodio da isključivo pravo reproduciranja slika iz katedrale ima Društvo umjetnosti, tako da je branio i fotografu Standlu kada je on mislio ići u Đakovo fotografirati katedralu, publiciranje ilustracija o toj građevini.⁹⁹ Sve su njegove namjere međutim naposljetku pale u vodu, nakon raskida odnosa sa Strossmayerom 1884. godine.¹⁰⁰ Tekst za veliku monografiju katedrale koju je izdala JAZU 1900. godine nije stoga povjeren njemu, već sasvim drugim autorima.

⁹⁴ Iso Kršnjavi, *Kunstbestrebungen in Croatien*; Agram, im Juli 1879., *Kunst Chronik*, Nr. 43, Beč, Leipzig, 18. 9. 1879., str. 723–727.

⁹⁵ AHAZU, XII A 332/31, Kršnjavi Račkom, Beč(?), 2. 8. 1880.

⁹⁶ Iso Kršnjavi, *Listovi iz Slavonije*, III. Đakovo-crkva, *Narodne novine*, br. 249, Zagreb, 31. 10. 1881., str. 5.

⁹⁷ Iso Kršnjavi, *Listovi iz Slavonije*, Zagreb, 1882.

⁹⁸ Iso Kršnjavi, *Oltar sv. Ilije*, *Vienac*, br. 39, Zagreb, 30. 9. 1882., str. 627–628; Iso Kršnjavi, *Dva slikara đakovačke crkve*, *Vienac*, br. 48, Zagreb, 2. 12. 1882., str. 776; Iso Kršnjavi, *Porodjenje Kristovo*, *Vienac*, br. 51, Zagreb, 23. 12. 1882., str. 823.

⁹⁹ “Presvjetli gospodine! Standlu molim da kažete da je biskup podpisao Društvu umjetnosti izključivo pravo pomnožanja i suimanja njegove crkve i umjetnina u njoj. Biskup veli da ove godine gdje je prienosom galerije opterećen ne može dati subvencije za publikaciju crkve, ali da će to učiniti do godine. Tim ćemo imati osiguranu premiju za jednu godinu, a vratiti ćemo nešto. Standl dakle nek čeka.” AHAZU, XII A 332/53, Kršnjavi Račkom, 2. 6. 1883.

¹⁰⁰ O raskidu Strossmayera i Kršnjavog više u: Grijak, *Korespondencija*, str. 58–60.

Dodatak: Memorandum Ise Kršnjavog o bržem dovršavanju katedrale

Među najzanimljivijim je spisima koji se odnose na gradnju đakovačke katedrale svakako i onaj koji sadrži preporuke Kršnjavoga biskupu i crkvenom građevnom odboru koji je vodio poslove oko podizanja crkve kako da se poslovi na njoj ubrzaju, u trenutku kada je većina radova zaostajala, što zbog sporosti Schmidta u dogotavljanju projekata, što zbog nedolaska Seitzevih. Iako je dopis već citiran i analiziran, zbog svoje važnosti i zanimljivosti, donosi se na kraju teksta u cijelosti.

Izvor: Dijecezanski arhiv u Đakovu (DAĐ), Crkveni građevni odbor (CGO), dokument br. 14., 15. 4. 1876. (napisano), 15. 6. 1876. (zavedeno u arhiv u Đakovu)

Memorandum preuzvišenom gospodinu biskupu J. J. Strossmayeru “O đakovačkoj stolnoj crkvi”

Napisa: I. Kršnjavi

Memorandum

Kako bi se stolna crkva u Đakovu brže i jeftinije sgotoviti dala?

Najglavnije je pitanje svakako sgotovljenje absida.

Ja bih se usudio predložiti i što vruće preporučiti, da se ne samo za srednju već i za dvie druge abside odustane od ideje velikih slika i to iz sledećih razloga

- a) jednostavna figuralna dekoracija sa arhitektonskim ornemantom koji bi krasnu vanjsku razdjelbu absidah u nutarnjoj strani idealno naznačio, prikladniji bi bio stylu crkve
- b) Abside mogle bi se za trećinu jeftinije načiniti što će u brojevih izraženo reći: za 6000 for. Jeftinije
- c) Abside bi za dvie godine sve tri mogle gotove biti, crkva indi za tri godine konsakrirati se mogla pošto bi za to vrijeme pod i najnuždijni oltari mogli gotovi biti.

Zaprieka tomu jest Ansiglioni i novac što mu je plaćen.

Tomu bi se odmoći moglo ovako:

Ansiglioni bi mogao dobiti nalog slikati oltarskih slika, equivalentno onomu što je novca dobio. Pošto je novca već primio pale bi od oltarskih zaklada primjerene svote u prilog drugim stvarim u crkvi.

Svakako bi se dobrotom Vaše Preuzvišenosti mogao naći put da se Consoniu abside oduzmu bez uvriede, a ipak i bez novčanog gubitka za vašu preuzvišenost.

Mladi Seitz pripravan je odstupiti Ansiglionu u tu svrhu izravnjanja zamjene za abside dvie slike u velikoj ladji crkve.

Što je do sad Consoni i Ansiglioni u tom pogledu poslovaio dalo bi se recompesirati malom svotom jer je to puko povećanje Overbeckova kartona.

Druga važna stvar o kojoj se usudjujem Vašoj preuzvišenosti učiniti predlog jest – pod crkve. Najprobitačnije bi bilo načiniti ga iz terrakotte sa glazurom. Plančić misli da bi meter kvadratni stajao od prilike škudu, a pošto bi se na samom mjestu sve žgati i načiniti dalo mogla bi se ciena znatno obaliti.

Svakako valja, da Vaša preuzvišenost sama u vlastitoj regiji taj i druge poslove izvede, a da oštro, na prste gledamo svakomu tako da si izzica zaslužene plaće druge hasne pribaviti ne može.

Treća stvar su altari. Mnijem da bi Vaša preuzvišenost bolje prošla kad bi za glavni oltar sve radnje podielila našim trim vajarom Rendiću, Plančiću i Doneganiju, a da bi i tu izbjegli svako davanje tog posla u najam ikomu.

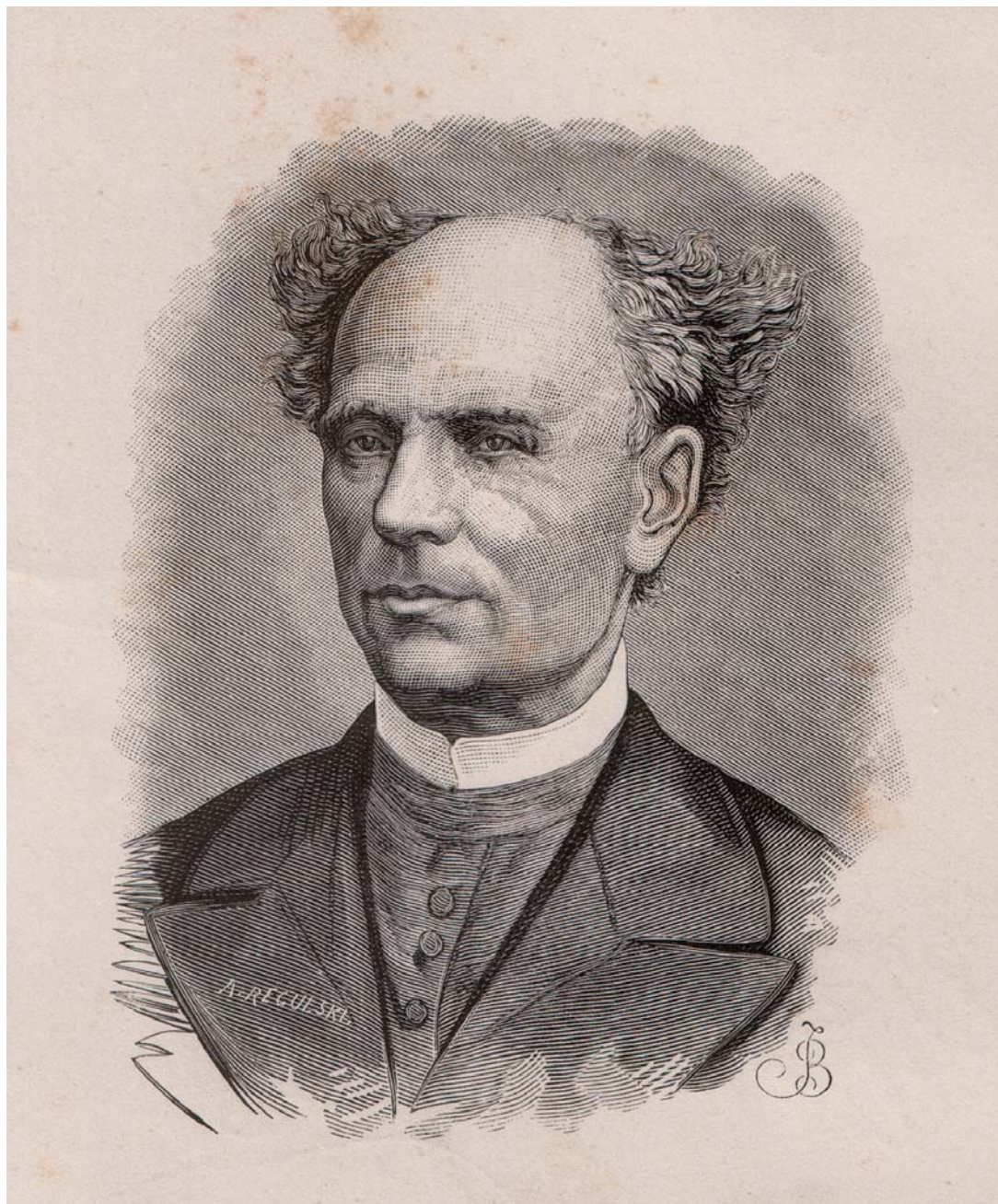
Manjih oltara moglo bi se nekoliko izraditi terrakottom. Najopreznije bi bilo, da glede toga Plančić dobije jedan quasi kao pokusnu naručbinu, a da od tog, kako mu ta za rukom podje daljne odvisile budu.

Izza posavjetovanja sa Seitzima došli smo do tog rezultata da bez arhitekta ne možemo biti, Vaša preuzvišenosti, ali da bi probitačno bilo zaiskati od Šmidta nek Vam dade jednoga svojih učenika koji će se izključivi s Vašom crkvom baviti.

Spominjem na koncu što bih morao bi odmah s početka reći, a to jest: da bi vaša preuzvišenost odmah pismeno naložila nek se provizorna vrata načine na crkvi pošto affreschi jedne zime pri otvorenih vratih od vlage više trpe već inače za deset godina.

Vaše preuzvišenosti ponizni Kršnjavi

Popis i porijeklo ilustracija:

1) Biskup Josip Juraj Strossmayer (1815. – 1905.), il. prema: Stanisław Beza, *Wizyta u Strossmayera*, Nakład G. Gebethnera i Spółki, Kraków, 1884., uводna slika.

2) Iso Kršnjavi (1845. – 1927.), Kalendar *Prijatelj naroda*, Zagreb, 1897., str. 39.

Ravnatelj Herman Bollé, graditelj prvostolne
crkve

3) Herman Bollé(1845. – 1926.), *Dom i svet*, Zagreb, br. 15, 29. 7. 1892., str. 233.

Arhivski izvori:

- 1) Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond br. 804., Osobni fond Ise Kršnjavog, Kut. br. 4., cjelina III. 3., korespondencija s biskupom Strossmayerom.
- 2) Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU), Korespondencija biskupa Strossmayera, pisma Kršnjavoga.
- 3) HAZU, Korespondencija biskupa Strossmayera, pisma Imbre Tkalca.
- 4) HAZU, Korespondencija biskupa Strossmayera, pisma Nikole Voršaka.
- 5) HAZU, Korespondencija Franje Račkog, pisma Ise Kršnjavog.
- 6) Dijecezanski arhiv u Đakovu (DAĐ), spisi Crkvenog građevnog odbora (CGO).

Dragan Damjanović

Iso Kršnjavi and the Equipping of Đakovo Cathedral

Summary

The influence of the first Croatian professional historian of art, Iso Kršnjavi, on Bishop Josip Juraj Strossmayer of Đakovo regarding the equipping of Đakovo Cathedral, the biggest sacral newly built building of Croatian historicism, was very great. Their intense social contact started at the end of 1874 in Rome and continued until 1884, when they broke off all contact because of political circumstances and Kršnjavi's support for the new government of Ban Khuen Hedervary.

As the architecture of Đakovo Cathedral was mostly finished before the mid-1870s, Kršnjavi could have influenced the bishop only in matters of the internal arrangement of this building. He showed himself to be a persistent intercessor for the employment of Slavic and Croatian artists on the cathedral: sculptors Ivan Rendić and Josip Plančić, and painters Ferdo Kikerec, Vojtěch Hynais, Henrik Siemiradski, Jaroslav Čermak, Jan Matejko and Melm Kotarbinski. He was also an excellent intermediary between the bishop and the circle of Austrian architects and artists who at that time worked for Đakovo (Friedrich Schmidt, Herman Bollé and Georga Feuerstein), as well as a key person in the popularisation of Strossmayer's endeavour in the daily and professional press, both in Croatian-speaking and in German-speaking areas. In some of his efforts he achieved a certain success – as was the case with recommending sculptors – while in others he did not – as was the case with recommending Slavic painters. The aforementioned Slavic painters had an approach based on academic realism, which Strossmayer did not like, and so he gave the painting of all the ceilings of his cathedral church to Roman painters of German origin, father and son Alexander Maximilian and Ludovicu Seitzu, who followed the tradition of the Nazarenes.

In his attempts to employ some artists on Đakovo Cathedral, Kršnjavi saw an opportunity for furthering the "revival," that is, the flourishing of Croatian art, a task that he was to continue later when he became the principal (minister) of the Department for Liturgy and Education of the Croatian government. The greatest success that he achieved connected to work on Đakovo Cathedral was certainly bringing the architect Herman Bollé one of the cooperators of Friedrich Schmidt, to Zagreb; he was later to play a key role in spreading the neo-Gothic style in Croatia, as well as in the foundation of the Artisan school.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, Iso Kršnjavi, Đakovo Cathedral, historicism, Hermann Bollé, Friedrich von Schmidt.